

## **Vzdelanostné a životné ambície rómskych žiakov. Prípadová štúdia dvoch škôl na strednom Slovensku**

Education and Life Ambitions of Roma Pupils. A Case Study of  
Two Schools in Central Slovakia

***Doc. PhDr. Katarína Košťalová, PhD.***

Katedra sociológie a sociálnej antropológie, Filozofická fakulta,  
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40,  
974 01 Banská Bystrica, SLOVAK REPUBLIC  
katarina.kostialova@umb.sk  
ORCID: 0000-0002-3573-9353

***Doc. Mgr. Ivan Chorvát, M.A., CSc.***

Katedra sociológie a sociálnej antropológie, Filozofická fakulta,  
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40,  
974 01 Banská Bystrica, SLOVAK REPUBLIC  
ivan.chorvat@umb.sk  
ORCID: 0000-0002-2666-2278

### **Abstract**

This study examines the educational and life ambitions of Roma pupils in Central Slovakia through the lens of cultural capital. Using Bourdieu's concept, it analyses how family background, socio-economic conditions, and cultural resources shape students' academic outcomes. Based on surveys and field research conducted in two schools with a high Roma population, the findings indicate that limited cultural capital and poverty constrain educational opportunities. Despite these barriers, school initiatives and teacher support help to mitigate these disadvantages, fostering a positive reading culture and student aspirations. The study emphasizes the need for parental engagement, support structures, and policy measures to enhance educational outcomes for Roma pupils.

### **Key words**

Roma pupils – education – cultural capital – ambitions – school

### **Acknowledgement/Funding**

Táto štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0720/22 Kultúrny kapitál rodiny a jeho vplyv na školskú úspešnosť detí.

Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky považuje vzdelanosť občanov za základný a nevyhnutný pilier budúcej prosperity Slovenska.<sup>1</sup> Napriek tomu viaceré medzinárodné porovnania (napríklad analýzy OECD) upozorňujú na nízku úroveň slovenského školstva, ktoré sa v mnohých ukazovateľoch umiestňuje na spodných priečkach európskeho rebríčka. Vzdelávací systém na Slovensku je stále orientovaný na osvojenie encyklopedických vedomostí, zatiaľ čo tvorivosť a praktické využitie získaných poznatkov v každodennom živote ostávajú v úzadí. Úspešnosť žiakov výrazne ovplyvňuje rodinné prostredie, ktoré podporuje ich výkonnosť. Táto úspešnosť je vyššia v prostredí, ktoré rozvíja ambície detí a stimuluje ich prirodzenú zvedavosť. Výskumy sociológov a pedagógov upozorňujú, že školské úspechy detí predpokladajú systematickú prípravu, rodičovskú podporu a aktívnu spoluprácu medzi rodinou a školou. V rodinách z menej podnetného prostredia tieto podmienky často nie sú naplnené, a to nielen z dôvodu materiálnych obmedzení, ako je nižšia kvalita bývania, ale aj v dôsledku subjektívnych faktorov, napríklad presvedčenia, že vzdelávanie je výlučne úlohou školy.<sup>2</sup> Nedostatočné podmienky v sociálne znevýhodnených rodinách môžu viesť k školským neúspechom, nižšej vzdelanostnej úrovni a limitovaným príležitostiam na trhu práce, čo následne prispieva k vyššej nezamestnanosti a nižšej kvalite života.<sup>3</sup> V tomto kontexte je relevantné zmieniť koncept kultúrneho kapitálu, ktorý rozvinul sociológ Pierre Bourdieu. Kultúrny kapitál zahŕňa materiálne aj nemateriálne zdroje, ktoré rodina odovzdáva deťom, čím ovplyvňuje ich vzdelávaciu dráhu a životné šance. Bourdieu konštatoval, že nižšia úroveň kultúrneho kapitálu rodičov znižuje pravdepodobnosť vzdelávacích a profesijných úspechov detí, pričom tento kapitál má tendenciu sa medzigeneračne reprodukovať.<sup>4</sup> Na základe týchto poznatkov predpokladáme, že proces medzigeneračnej reprodukcie kultúrneho kapitálu úzko súvisí so vzdelávacími i profesijnými ambíciami detí. Pre účely našej štúdie chápeme kultúrny kapitál

- 1 Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2021–2024. *Vláda.gov.sk*. Dostupné z: [https://www.vlada.gov.sk/site/assets/files/2439/pvvsr\\_2021-2024.pdf?csrt=6851129712940857601](https://www.vlada.gov.sk/site/assets/files/2439/pvvsr_2021-2024.pdf?csrt=6851129712940857601) (cit. 5. 12. 2024).
- 2 RADIČOVÁ, Iveta: Zmeny po roku 1989 (Rómovia na prahu transformácie). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 79–92; DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 527–564.
- 3 FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese. In: Farkašová, Eva – Kretová, Elena (eds.): *Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPAP*. Bratislava: VÚDPaP, 2005, s. 23–33; GALLOVÁ-KRIGLE-ROVÁ, Elena – GAŽOVIČOVÁ, Tina (eds.): *Inkluzivnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom*. Bratislava: CVEK (Centrum pre výskum etnicity a kultúry), 2012.
- 4 BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998; BOURDIEU, Pierre: *The Forms of Capital*. In: Richardson, John. G. (ed.): *Handbook of tutors and Research for Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1986, s. 241–258; BOURDIEU, Pierre – PASSERON, Jean-Calude: *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications, 1990.

ako diverzitu kultúrnych zdrojov rodiny a prístup k výchove a vzdelaniu, ktoré významne ovplyvňujú kvalitu života jednotlivca v súčasnej spoločnosti.

V štúdiu sa pokúsime naznačiť, ako kultúrny kapitál, ktorý si žiaci prinášajú z menej podnetného rodinného prostredia, formuje ich vzdelávacie a životné ambície. Zameriame sa aj na analýzu sociokultúrneho prostredia lokalít škôl, synergické prepojenie školských i komunitných iniciatív podporujúcich vzdelávanie rómskych žiakov a identifikáciu bariér, ktoré obmedzujú ich prístup k vzdelaniu.

## Metódy výskumu

Dáta analyzované v tejto štúdiu, sú získané v rámci širšie koncipovaného projektu *Kultúrny kapitál rodiny a jeho vplyv na školskú úspešnosť detí*, realizovaného Katedrou sociológie a sociálnej antropológie FF UMB v Banskej Bystrici, ktorý sa zameriava na kultúrne zdroje rodiny, ich medzigeneračný prenos a vplyv na školskú úspešnosť. Zber údajov sa realizoval v desiatich základných školách Banskobystrického samosprávneho kraja (BBSK)<sup>5</sup> a pozostával z dvoch vzájomne prepojených výskumov: (1) kvantitatívny dotazníkový sociologický výskum zameraný na rodičov a žiakov, vrátane testovania čitateľskej gramotnosti žiakov a žiačok, a (2) antropológický výskum zameraný na kontextuálnu analýzu lokalít a etnografické hĺbkové rozhovory s respondentmi (žiakmi a učiteľmi).

Dáta sme zbierali v júni 2023 u žiakov šiesteho a deviateho ročníka, ktorých rodičia poskytli informovaný súhlas. Dotazníky vyplňovali online počas vyučovania a obsahovali otázky týkajúce sa rodinného prostredia, výchovy, čítateľstva, školského prostredia, vzdelávacích a životných ambícií detí, ako aj trávenia voľného času. Súčasťou výskumu boli i testy zamerané na čítanie a všeobecné znalosti. Rodičia vyplňovali dotazníky online vo voľnom čase. Celkovo sa do dotazníkového výskumu zapojilo 507 žiakov a 375 rodičov.

V predkladanej štúdiu vychádzame aj z antropológického výskumu, ktorý sme realizovali počas školského roka 2023-2024 na dvoch základných školách (ZŠ). Tieto školy sa nachádzajú v obciach,<sup>6</sup> kde viac ako 70 % žiakov pochádza z rómskych rodín. Použili sme metódy priameho pozorovania a interview so žiakmi siedmeho ročníka (ktorí boli v čase dotazníkového výskumu šiestakmi) bez prítomnosti učiteľov/učiteľiek. Rozhovory sa sústredili na životné perspektívy žiakov, ich ambície, vzťah ku škole a vzdelaniu i preferované voľnočasové aktivity. Dôležitými respondentkami boli aj riaditeľky a učiteľky oboch škôl, s ktorými sme robili rozhovory samostatne. V týchto dvoch lokalitách rodičia vyplňali

5 Pri ich výbere sme kládli dôraz na geografickú a sociokultúrnu diverzitu sídel (napríklad vzdialenosť od kultúrneho centra, veľkosť lokality, počty žiakov).

6 Kvôli anonymizácii údajov ich nazývame Šedá a Zelená.

dotazníky písomne v priestoroch školy, a to na základe aktívnej komunikácie riaditeľiek škôl s rodičmi. Tento spôsob zberu dát sme zvolili kvôli obmedzenému prístupu väčšiny rodičov k technológiám a ich nižšej úrovni digitálnych zručností. Na ZŠ Šedá navštevovalo siedmy ročník 16 žiakov, z ktorých všetci, okrem jedného, pochádzajú z rómskeho prostredia. Na tejto škole sme získali od rodičov deväť ručne vypísaných dotazníkov. Na ZŠ Zelená navštevovalo siedmy ročník 15 žiakov, všetci Rómovia. Tu bolo vyplnených 13 dotazníkov. Dotazník vyplňal jeden rodič, ale niektoré otázky (na vzdelanie, zamestnanie) sa týkali obidvoch rodičov.

## Teoretické východiská

Reprodukcia vzdelanostných nerovností je predmetom výskumu viacerých teoretických prístupov, ktoré objasňujú príčiny a mechanizmy týchto rozdielov.<sup>7</sup> Bourdieu<sup>8</sup> zdôrazňuje, že školský úspech žiakov závisí nielen od ekonomického postavenia ich rodičov, ale aj od kultúrneho kapitálu, ktorý deti nadobúdajú počas socializácie. Deti z rodín s vyšším kultúrnym kapitálom získavajú poznatky a zručnosti, ktoré pozitívne ovplyvňujú ich školské výsledky, podporujú ich vzdelávacie a profesijné ambície a rozširujú prístup k umeleckým a športovým aktivitám. Tento proces zároveň posilňuje ich motiváciu a zvyšuje šance na ďalšie vzdelávanie i profesijný rast. Naopak, deti z rodín s nízkym kultúrnym kapitálom čelia viacerým prekážkam v školskom prostredí, ktoré sa prejavujú nižšou úspešnosťou a obmedzenými vzdelávacími aspiráciami. Pri konfrontácii s praktikami, ktoré nezodpovedajú ich skúsenostiam, často zažívajú sklamanie či poníženie, čo môže viesť k apatii, agresivite a demotivácii.<sup>9</sup> Katrňák upozorňuje, že rodinné prostredie, životný štýl a postoje rodičov zásadne ovplyvňujú vzťah detí k vzdelávaniu. Rodičia rozhodujú o výbere škôl a mimoškolských aktivitách,

- 
- 7 BREEN, Richard – GOLDTHORPE, John: Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory. In: Gërkhani, Klarita – De Graff, Nan Dirk – Raub, Werner (eds.): *Handbook of Sociological Science. Contributions to Rigorous Sociology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, s. 325–355. <https://doi.org/10.4337/9781789909432>; KATRŇÁK, Tomáš: Sociálny a kultúrní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě. *Sociológia* 35, 2003, č. 1, s. 61–76; KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci*. Praha: Slon, 2004; KATRŇÁK, Tomáš – FÓNADOVÁ, Laura: Nerovné šance na vzdělání: teoretické vymezení a empirické měření. In: Džambazovič, Roman – Gerbery, Daniel – Sopóci, Ján (eds.): *Vzdelanostné nerovnosti v optike sociológie. Teoretické východiská a empirické poznatky*. Bratislava: STIMUL, 2022, s. 9–36; KUSÁ, Zuzana: *Škola nie je pre všetkých*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016; SIMONOVÁ, Natalie – KATRŇÁK, Tomáš: Empirické přístupy v sociálně stratifikačním výzkumu vzdělanostních nerovností. *Sociologický časopis* 44, 2008, č. 4, s. 725–743.
- 8 BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*, c. d.; BOURDIEU, Pierre: The Forms of Capital c. d., s. 241–258.
- 9 SULLIVAN, Alice: Cultural Capital and Educational Attainment. *Sociology* 35, 2001, č. 4, s. 893–912. <https://doi.org/10.1017/S0038038501008938>; ZEMANČÍKOVÁ, Vladimíra: Sociálne aspekty čitateľskej gramotnosti s akcentom na dieťa zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia na Slovensku. *Sociálna pedagogika* 9, 2021, č. 2, s. 23–40. <https://doi.org/10.7441/soced.2021.09.02.02>

čím priamo formujú vzdelávacie dráhy svojich detí a prispievajú k reprodukcii sociálneho postavenia. Deti internalizujú hodnoty a správanie svojej sociálnej triedy, plnia roly, ktoré sa od nich očakávajú.<sup>10</sup> Tento predpoklad využíva aj teória racionálnej voľby a koncept averzie k riziku (relative risk aversion), ktorým Breen a Goldthorpe vysvetľujú rozhodovacie procesy vo vzdelávaní.<sup>11</sup> Ide o racionálne zvažovanie finančných nákladov, šancí na úspech a možných rizík. Rozhodovanie o investíciách do vzdelania sa zakladá na hodnotení faktorov, ktoré je vedené snahou vyhnúť sa sociálnemu poklesu. Jednotlivci tak prijímajú roly adekvátne ich sociálnemu postaveniu. Aj keď je averzia k sociálnemu poklesu prítomná vo všetkých triedach, žiaci z rodín s vyšším ekonomickým a kultúrnym kapitálom majú tendenciu voliť ambicióznejšie vzdelávacie cesty, zatiaľ čo žiaci z robotníckych tried preferujú možnosti s nižším rizikom sociálneho poklesu.<sup>12</sup>

Pre väčšinu detí škola nie je hrou, ale povinnosťou, ktorú naplňajú aj vďaka pomoci, kontrole a tlaku zo strany rodičov. Viaceré výskumy dokumentujú, že rodičia detí z marginalizovaných rómskych osád nemajú dostatočné rodičovské zručnosti, skúsenosti, vzdelanie, ani primerané životné podmienky, aby mohli svojim deťom efektívne pomáhať.<sup>13</sup> V prostredí, kde je prioritou zabezpečenie základných potrieb, je vzdelanie vnímané skôr ako povinnosť voči štátu, než ako nástroj rozvoja detí.<sup>14</sup> Mušinka poukazuje na mnohovrstvové znevýhodnenie rómskych komunit, ktoré je dôsledkom celospoločenských zmien v 90. rokoch 20. storočia. Vzťahy medzi majoritou a minoritou sa oslabujú, čo vedie k segregácii v školách, ktorá ešte viac prehľbuje vzdelanostné nerovnosti a obmedzuje možnosti na ich prekonanie.<sup>15</sup>

## Sociokultúrne charakteristiky prostredia lokalít škôl

Školy zapojené do výskumu sa nachádzajú v BBSK, ktorý má 614 350 obyvateľov.<sup>16</sup> K slovenskej národnosti sa hlási 77 %, k maďarskej 11 % a k rómskej 2,5 %. Avšak podľa Atlasu rómskych komunit (ARK) tu môže rómske obyvateľstvo

10 KATRŇÁK, Tomáš: *Odsouzení k manuální práci*, c. d.

11 BREEN, Richard – GOLDTHORPE, John: Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory, c. d.

12 Tamtéž.

13 FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese, c. d.; GALLOVÁ-KRIGLEROVÁ, Elena – GAŽOVIČOVÁ, Tina (eds.): *Inkluzivnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom*, c. d.

14 RADIČOVÁ, Iveta: Hic Sunt Romales. Bratislava: Nadácia S.P.A.C.E. (Centrum pre analýzu sociálnej politiky), 2001; DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku), c. d.

15 Slovenské dediny vyzerali pred sto rokmi ako dnešné rómske osady, vraví antropológ Mušinka. *Dennikn.sk*. Dostupné z: <https://dennikn.sk/1552350/antropolog-musinka-slovenske-dediny-vyzerali-pred-sto-rokmi-ako-dnesne-romske-osady/> (cit. 28. 10. 2024).

16 Štatistický úrad Slovenskej republiky. *Banskobystrický kraj - charakteristika regiónu*. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/regional/bansko%20bystricky%20kraj/about!/ut/p/z1/> (cit. 16. 9. 2024).

tvoriť až 17,5 % , pričom štvrtina žije v marginalizovaných komunitách na okraji, alebo mimo obce.<sup>17</sup>

V obci Šedá kde žije 1000 – 1500<sup>18</sup> obyvateľov sa k slovenskej národnosti hlási 91,24 % , k rómskej necelé 2 % obyvateľov, ale dáta z ARK naznačujú, že v obci žije 501 – 600<sup>19</sup> príslušníkov rómskej komunity, čo predstavuje 40 – 50 % z celkovej populácie obce. Zo štatistických údajov o vzdelanostnej štruktúre obyvateľstva vyplýva, že takmer 40 % obyvateľov dosiahlo iba základné vzdelanie, 15 % ukončilo stredné odborné učňovské vzdelanie bez maturity, vyše 17 % úplné stredné vzdelanie s maturitou, vysokoškolské vzdelanie 10 % obyvateľov.<sup>20</sup> Šedá vykazuje dlhodobý trend poklesu počtu obyvateľov, čo je dôsledok starnutia populácie a migrácie mladších ľudí za vzdelaním a prácou. Obec je geograficky izolovaná a vzdialenosť od okresného mesta presahuje 40 km. Táto izolácia limituje prístup k pracovným príležitostiam, ako aj k širším vzdelávacím a kultúrnym možnostiam.

Rómske obyvateľstvo je sústredené na okraji obce, žije segregovane v murovaných domoch (skolaudovaných i neskolaudovaných) a v chatrčiach.

*„Bývajú (Rómovia) väčšinou separovane a ešte robia medzi sebou rozdiely. Kto býva v dome, kto v chatrči. Vidíme to aj v škole, že sa medzi sebou kastujú. Tí z domov, nechcú sedieť s tými z chatrči. Ale máme pár takých živnostníkov, ktorí si kúpili domy už aj v dedine. A tie domy sú parádne, majú na to, aby si ich pekne urobili. Títo naozaj chodia do roboty, zamestnávajú aj Rómov“* (riaditeľka, ZŠ Šedá).

Obec sa zapája do projektov zameraných na riešenie sociálnych a vzdelanostných nerovností, vrátane Národného projektu Rozvojové tímy I. Ten podporuje inklúziu rómskej komunity prostredníctvom vzdelávacích a komunitných aktivít.

*„Teraz máme v obci aj rozvojový tím a sú tam sociálni pracovníci pre mládež. Tí s nami veľmi dobre spolupracujú. Keď majú deti nedbalú dochádzku, alebo chodia neskoro do školy, alebo nejaký iný problém, oni idú dole (do časti obyvanej Rómami) a intervenujú v rodinách. Pýtajú sa matky: prečo ste ráno nevstali, musíš na to dohliadnuť, deti musia ísť do školy. A deti keď videli, že títo pracovníci tu sú, dozerajú na dochádzku a ak to nie je v poriadku, idú za rodičmi, tak sa to zlepšilo“* (riaditeľka, ZŠ Šedá).

17 Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja BBSK na roky 2022–2030. *Banskobystrický samosprávny kraj*. Dostupné z: <https://www.bbsk.sk/storage/app/media/dokumenty/phsr/phsr-bbsk-2022-2030-uvod-a-analiticka-cast.pdf> (cit. 26. 2. 2023).

18 Údaje sú čerpané z: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. *Štatistický úrad Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/#> (cit. 27. 8. 2024). Rozpätie uvádzame kvôli anonymizácii obcí.

19 Atlas rómskych komunit. *Úrad vlády Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.romovia.vlada.gov.sk/atlas-romskych-komunit/atlas-romskych-komunit-2019/> (cit. 27. 8. 2024) Dáta uvádzame formou intervalov.

20 Zvyšné percentá tvoria deti, ľudia bez vzdelania a nezistené údaje.

Obec Zelená (2000 – 2500 obyvateľov), má vyše 90 % slovenského obyvateľstva<sup>21</sup>, k rómskej národnosti sa hlási 1,3 % obyvateľov<sup>22</sup>, ale ARK odhaduje, že v obci žije 501 – 600 Rómov, čo predstavuje 20 – 30 % z celkovej populácie.<sup>23</sup> Na rozdiel od Šedej, Rómovia tu žijú integrované a vzťahy s majoritou nie sú konfliktmi výrazne zasiahnuté.

*„Tu Rómovia nemajú osadu, nie sú segregovaní. Aj domy si mnohí pokúpili, ktorí boli na tom lepšie. Deti vyrastajú spolu, tak si myslím, že tie problémy Rómovia – Nerómovia nie sú tak výrazné, ako inde“ (učiteľka, ZŠ Zelená).*

Vzdelanostná štruktúra ukazuje, že ukončené základné vzdelanie má 25 % obyvateľov, stredné odborné vzdelanie bez maturity 21,4 %, úplné stredné vzdelanie s maturitou 22,4 % a vysokoškolské vzdelanie 11 % obyvateľov.<sup>24</sup> Aj v obci Zelená sa počet obyvateľstva postupne znižuje a to najmä z dôvodu odchodu mladých ľudí za prácou do miest. Takmer 70 % ekonomicky aktívnych obyvateľov dochádza za prácou, najmä do okresného mesta vzdialeného 20 km.

Zelená v porovnaní so Šedou vykazuje nižšiu mieru izolácie rómskeho obyvateľstva. Je situovaná bližšie k mestským centrá, dostupnosť verejnej dopravy je na vyššej úrovni, čo umožňuje lepší prístup k pracovným príležitostiam, vzdelávaniu a iným sociálnym službám.

## Školské prostredie

ZŠ Šedá sa nachádza v centre obce, približne 2 km od rómskej osady. V školskom roku 2023/24 ju navštevovalo 145 žiakov, z toho 130 Rómov (takmer 90%). ZŠ Zelená je umiestnená v širšom centre obce, čo umožňuje všetkým žiakom dosiahnuť školu pešo za 10 – 15 minút. V školskom roku 2023/24 ju navštevovalo 173 žiakov a žiačok, z toho 120 Rómov (približne 70%).

Vysoký podiel rómskych žiakov môže ovplyvniť rozhodovanie nerómskych rodičov pri výbere školy. Niektorí volia školy s nižšou koncentráciou rómskych žiakov, čo vedie k odchodu detí do škôl mimo ich obce, ale táto tendencia nie je jednoznačne dominantná. Je to rôzne od ročníka k ročníku. Pre inú školu sa rozhodujú najmä rodičia, ktorí dochádzajú za prácou, prípadne vtedy, ak súrodenec študuje inde. Podľa výpovedí učiteliek úlohu zohráva aj psychologický aspekt, keďže rozhodnutia niektorých rodičov motivujú ďalších na podobný krok.

*„Možno to je viac aj subjektívne a niektorí rodičia strhnú na svoju stranu ostatných. Ale my sme moderná škola, máme dobré vybavenie, ihriská aj kvalifikovaných pedagógov. To vôbec nič nehovorí o tom, či tá škola je dobrá, alebo nie je. Aj napriek tomu ten rodič sa tak rozhodne. Takže áno, ten trend tu je ako*

21 V obidvoch obciach sa malé percento obyvateľov hlási aj k maďarskej a českej národnosti.

22 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Štatistický úrad Slovenskej republiky.

23 Atlas rómskych komunit. Úrad vlády Slovenskej republiky.

24 Zvyšné percentá tvoria deti, ľudia bez vzdelania a nezistené údaje.

*všade, ale nie je až taký výrazný. Robíme pre to všetko, aby nám deti zostali. Máme Deň otvorených dverí, pozývame odborníkov, už v škôlke začíname pracovať s rodičmi. A tie malé úspechy vidím. Pár rokov sa nám podarilo, že všetky deti z MŠ prešli na ZŠ, ale teraz budeme mať zase čisto rómsku triedu, pretože rodičia umiestnili nerómske deti inde“ (riaditeľka, ZŠ Zelená).*

*„Dávajú niektorí rodičia svoje deti do iných škôl, ale nie je ich nejako veľa. Stadeto chodí päť detí inde. Tu je totiž už málo nie rómskych mladých rodín“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).*

Skúsenosti z výskumu ukazujú, že v procese vzdelávania popri učiteľoch zohrávajú kľúčovú úlohu aj pedagogickí asistenti a sociálni pracovníci, ktorí poskytujú podporu nielen žiakom, ale aj učiteľom a rodičom. Hoci školy disponujú dostatočným počtom kvalifikovaných pedagógov, počet asistentov a sociálnych pracovníkov je nedostatočný, čo môže oslabiť dôveru a kvalitu spolupráce medzi školou, žiakmi a rodičmi. Z výpovedí našich respondentiek vyplynulo, že rodičia rómskych detí sú prístupnejší vzájomnej komunikácii a preukazujú vyššiu dôveru i ochotu spolupracovať s tými pedagógmi, ktorí pochádzajú z rovnakej lokality, alebo pôsobia v škole dlhodobo, poznajú členov širšej rodiny, ich väzby, vzťahy a problémy.

*„Asistentov máme a to je perfektná pomoc. Oni i sociálny pracovník chodia často aj do terénu. Museli si ale vybudovať dôveru medzi rodičmi, lebo tie asistentky nie sú Rómky. Mali záujem o túto prácu aj Rómky. Z mojej strany by boli dvere otvorené, aj by som to privítala, ale nemajú vzdelanie. A tá podmienka kvalifikovanosti nepustí“ (riaditeľka, ZŠ Zelená).*

*„Tu je veľmi dôležité ich spracovať. Ja ich musím najskôr ukládnúť, aj žiakov, aj rodičov, nájsť tú strunu a vedieť, kedy komu čo povedať. Preto je dôležité poznať to prostredie. Rómovia chcú mať jasno a istotu. Ja som tu vyrastala. Teda poznám rodičov, všetkých súrodencov, so starými rodičmi sme spolu vyrastali. Oni poznajú mňa, moju mamu, moju rodinu. Majú ku mne úctu, rešpekt, že som si spravila školu a tak. A ja idem k nim do rodiny. My ideme k nim do osady tak minimálne dvakrát za mesiac“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).*

Školy zohrávajú dôležitú úlohu nielen v systematickom procese vzdelávania, ale aj v rozvoji kultúrneho kapitálu žiakov prostredníctvom mimoškolských aktivít, organizovaním kultúrnych predstavení, výchovných koncertov a záujmových krúžkov. V priebehu školského roka pedagógovia so žiakmi pripravujú rozmanité kultúrno-spoločenské podujatia, ako sú školské akademie, oslavy Dňa matiek, aktivity spojené s Mikulášom, vianočným, fašiangovým i veľkonočným obdobím. Súčasťou života v škole sú tiež športové dni a súťaže.

Školy Šedá a Zelená sa podieľajú aj na implementácii rôznych projektov zameraných na zlepšenie výchovno-vzdelávacieho procesu, na osvetu zdravého životného štýlu a hygieny. Projektové iniciatívy tiež zlepšujú materiálne vybavenie škôl, zahŕňajúc nákup učebníc, moderných didaktických pomôcok,

notebookov a podobne. Integrálnou súčasťou vzdelávacieho procesu sú aj školské knižnice, ktoré sa nachádzajú v oboch školách. Knižničný fond sa pravidelne buduje z viacerých grantových zdrojov. Učitelia prostredníctvom rôznych podujatí podporujú čitateľskú gramotnosť žiakov, vrátane aktivít, ako čítanie v rómskom jazyku, či programov, kde starší žiaci čítajú mladším.

V súvislosti s čítaním nás však prekvapili dáta z kvantitatívneho dotazníkového výskumu, ktoré v rozpore s našimi očakávaniami pri viacerých odpovediach naznačovali, že žiaci zo škôl v obciach Šedá a Zelená majú pozitívnejší vzťah k čítaniu, než ukazovali súhrnné dáta za všetky školy. Pri odpovedi na otázku *Ako často čítaš knihy (vrátane e-knín)* uviedla štvrtina „šedých“ a „zelených“ žiakov, že knihy číta denne alebo takmer denne, kým priemer za všetky školy pri dennom čítaní bol necelých 16 %. Podobný trend sa ukázal aj na opačnej strane čitateľského kontinua – menej často (ako 1-2-krát mesačne) číta knihy len 19 % žiakov z našich dvoch „rómskych“ škôl, priemer za všetky školy v tejto kategórii je však dvojnásobný (38 %). Dobrým indikátorom, ktorý naznačuje záujem o čítanie, sú aj odpovede na položku *Čítam si pre radosť* – každý deň alebo takmer každý deň deklaruje takúto aktivitu tretina žiakov z „rómskych“ škôl (priemer za všetky školy je jedna pätina), kým nikdy/takmer nikdy si nečíta tretina žiakov všetkých škôl, ale len 16 % „šedých“ a „zelených“ žiakov. Podobné trendy sa ukázali aj pri odpovediach na batériu otázok *Čo si myslíš o čítaní* – žiaci z „rómskych“ škôl vyjadrovali významne vyšší súhlas napríklad pri položke *Čítam si rád/rada* než bol priemer za celú vzorku (60 % vs 40 %). Na základe týchto údajov (ktoré majú aj vďaka pomerne nízkemu počtu žiakov v obciach Šedá a Zelená len obmedzenú platnosť) nechceme tvrdiť, že žiaci práve z týchto dvoch škôl naozaj čítajú viac a častejšie, než žiaci na iných školách. Kultúrny kapitál, ktorým disponujú a ktorý si prinášajú zo svojich rodín, je v priemere na nižšej úrovni, o čom svedčia i odpovede na otázky o počte kníh všeobecne a počte detských kníh, ktoré sa nachádzajú v ich domácnostiach. Môžeme však povedať, že ich subjektívny vzťah ku knihám a k čítaniu všeobecne vyjadrený aj postojovými otázkami bol pozitívnejší, než u žiakov z majoritnej populácie. Predpokladáme, že je to výsledok pedagogického pôsobenia na oboch školách, ktoré nízku mieru rodinného kultúrneho kapitálu kompenzujú už spomínanými aktivitami.

Efektívna pedagogická práca si vyžaduje systematickú podporu nielen žiakov, ale aj učiteľov, vrátane opatrení na budovanie ich psychickej pohody a profesijnej motivácie. Okrem toho je potrebné reflektovať skúsenosti a odporúčania učiteľov, asistentov a sociálnych pracovníkov na príslušných úrovniach rozhodovania. V praxi však tieto hlasy často zostávajú nevypočuté, čo limituje možnosti prijímať efektívne opatrenia.

*„Vždy hovorím, keby sem mohli dať aspoň nejaké odbory, aby sa tie deti naše mohli vyučiť. Všade to máme ďaleko. Žiakom už o pol siestej ide autobus.*

*Rómovia nechcú dávať svoje deti na internát a potom to zlyháva na tom, že do školy nechodia. Ak nemajú rodičia na lístok, na desiatu, tak ich nepustia. Ja by som navrhovala kartičky na autobus, na obedy s tým, že by sa s nimi nedalo obchodovať. Ale to aj tak darmo, že to povieme kdekoľvek, aj dotazníky vypisujeme, ale nik sa tým nezaobrá, lebo 'tak je možno dobre'. Ale nie je to dobre" (riaditeľka, ZŠ Šedá).*

## Kultúrne zdroje rodiny

Táto časť prezentuje zistenia z dotazníkového prieskumu medzi rodičmi a z rozhovorov so žiakmi. Dotazník bol navrhnutý s cieľom získať údaje o kultúrnych zdrojoch rodiny a rozhovory so žiakmi poskytli hlbší pohľad na ich vzdelávanie a osobné aspirácie i trávenie voľného času. Počas interview žiaci komunikovali aktívne, aj keď sa v každej triede našli jedinci, ktorí naše otázky ignorovali, alebo ich správanie narúšalo priebeh výskumu. V škole Šedá sa počas výskumu žiaci medzi sebou rozprávali aj po rómsky, najmä v senzitívnych situáciách a pri prezentovaní rozdielnych názorov. Zo všetkých rómskych žiakov len jedna respondentka (v škole Zelená) neovláda rómsky jazyk plynule, pretože rodičia s ňou hovoria po slovensky.

Vychádzame z 22 dotazníkov, ktoré nám poskytli prehľad o vzdelanostnej a profesijnej štruktúre rodičov. Väčšina z nich má ukončené len základné vzdelanie, šesťnásť matiek a dvanásť otcov, výučný list bez maturity získali dve matky a päť otcov, stredoškolské vzdelanie s maturitou dosiahli tri matky a jeden otec. Jedna respondentka uviedla vysokoškolské vzdelanie, avšak tento údaj sa ukázal byť nepravdivý. Štyria rodičia vzdelanie neuviedli. Profesionálna štruktúra rodičov naznačuje dominanciu robotníckych povolání (päť matiek a osem otcov). Niekoľko rodičov vykonáva menej kvalifikované profesie, ako napríklad poštová doručovateľka, pomocná vychovávateľka v materskej škole či opatrovateľka v Rakúsku. Takmer polovica, konkrétne trinásť matiek a osem otcov, doteraz nemá stabilné zamestnanie, čo signalizuje vysokú mieru nezamestnanosti.

Rozhovory s deťmi odhalili, že väčšina z nich by chcela v budúcnosti vykonávať prakticky orientované povolania. Chlapci najčastejšie uvádzali profesie automechanika, murára, šoféra, kuchára, futbalistu, policajta, elektrikára a jeden prejavil záujem o kariéru v oblasti IT. Dievčatá uprednostňovali profesie ako pomocná sila v zdravotníctve, kuchárka, policajtká, predavačka, kaderníčka, policajná kynologička. Umelecké profesie, ani kariéra v medicíne či školstve ich neoslovili, s výnimkou jedného žiaka zo školy Zelená, ktorý uvažoval nad možnosťou stať sa výtvarníkom.

*„Neviem si to predstaviť byť lekárom“ (žiak, ZŠ Zelená). „Lekárom by som nechcel byť, ale majú dobrý plat. Aj desať, pätnásťtisíc eur majú, aj viac“ (žiak, ZŠ Šedá). „Učiteľom nikdy, kto by chcel učiť také deti ako my, nie“ (žiačka, ZŠ Šedá).*

Výber vzdelávacej a profesijnej dráhy u mnohých reflektuje stratégiu minimalizácie rizika (relative risk aversion), kde rodičia preferujú menej náročné cesty z obavy pred finančnými nákladmi (napr. cestovné, ubytovanie), z možného zlyhania žiakov, ako aj z neistej návratnosti takejto investície kvôli diskriminácii Rómov na trhu práce. Analýza vzdelanostnej a profesijnej štruktúry rodičov odhaľuje dominanciu nízko kvalifikovaných pozícií, čo pravdepodobne nepriaznivo ovplyvňuje vzdelávacie príležitosti ich detí. Deti často reprodukujú kultúrne podmienené vzorce správania a životný štýl rodičov, čo v dlhodobom horizonte vedie k ďalšej reprodukcii podobných sociálnych a profesijných statusov v rámci ich vlastných rodín.

*„Chcem mať dve, tri deti a chcem, aby boli murár, policajt, zdravotník by mohol byť“ (žiak, ZŠ Šedá). „Chcem mať dve deti, to by boli hasič alebo murár“ (žiak, ZŠ Šedá). „Budem mať dve deti, jedno dievča a chlapca, jedna bude doma a druhý bude cukrár“ (žiačka, ZŠ Šedá). „Chcem mať štyri, alebo tri deti a nebudem ich nútiť, nech si vyberú“ (žiak, ZŠ Zelená). „Syn bude futbalista“ (žiak, ZŠ Zelená). „Tri deti: kaderníčku, automechanika a predavačku“ (žiačka, ZŠ Šedá).*

Z rozhovorov vyplynulo, že domáce úlohy si žiaci často vypracúvajú v škole pred vyučovaním alebo s pomocou starších súrodencov. Tento jav môže súvisieť s materiálnymi podmienkami v domácnostiach, kde deti nemajú vždy k dispozícii samostatný priestor na učenie, čo potvrdili dáta z rodičovských dotazníkov. Na otázku *Má dieťa doma vlastný písací stôl* odpovedalo kladne 12 rodičov, zatiaľ čo 10 uviedlo negatívnu odpoveď. Rozhovory so žiakmi túto situáciu ďalej doplnili o poznatok, že príprava na vyučovanie sa často odohráva v kuchyni, v prítomnosti viacerých členov domácnosti. Dôležitým indikátorom kultúrneho kapitálu rodiny je aj počet kníh v domácnosti. Podľa dát z dotazníkov 16 rodičov uviedlo že vlastní 0–10 kníh pre dospelých a rovnaký rozsah počtu detských kníh uviedlo 13 (z celkového počtu 22 domácností). Tento údaj signalizuje obmedzený prístup k vzdelávacím zdrojom v prostredí rodiny, ktoré by podporovali čitateľské návyky a intelektuálny rozvoj. Rozhovory so žiakmi tieto zistenia potvrdili, viaceré z nich si nevedeli spomenúť na názvy kníh, ktoré doma čítali. Napriek tomu niektorí prejavili záujem o čítanie v škole, najmä úryvkov v učebniciach, čo bolo v súlade s postojmi, ktoré deklarovali v dotazníkovom výskume (pozri predchádzajúcu časť) a čo tiež naznačuje prítomnosť potenciálu, ktorý školy podporujú prostredníctvom zlepšeného prístupu k čitateľským zdrojom.

## **Bariéry prístupu k vzdelaniu**

Medzi významné faktory ovplyvňujúce výber vzdelania a študijné ambície patrí fyzická vzdialenosť a dostupnosť vzdelávacích inštitúcií a s ňou spojené finančné náklady na dochádzku. Okrem toho sa rodičia obávajú cudzieho a nepoznaného prostredia, preferujú, aby deti zostali doma a pomáhali v domácnosti.

Často volia stratégiu opakovania ročníka alebo predčasného ukončenia školskej dochádzky bez získania výučného listu. Pandémia COVID-19 situáciu ešte zhoršila, čo dokumentuje aj nasledovná výpoveď.

*„Pred pandémiou sa situácia postupne už zlepšovala. Dokonca bolo aj tak, že 100 % detí pokračovalo ďalej do škôl, vrátane dievčat. V súčasnosti však opäť niektorí žiaci prepadli. Snažíme sa nenechať ich opakovať ročník, lebo sme zistili, že to nie je prospešné pre ich budúcnosť. A preto hľadáme iné riešenia“* (učiteľka, ZŠ Šedá).

Problém nerovnakej dostupnosti vzdelania má aj rodový aspekt. Ako ukazujú viaceré výskumy, tradičné hodnoty v rómskych komunitách limitujú študijné možnosti dievčat a často vedúci k predčasnému ukončeniu štúdia.<sup>25</sup> Rodičia nepodporujú ich odchod za štúdiom a odmietajú internátne bývanie. V rámci našich rozhovorov so žiakmi aj oni vyjadrili názor, že dievčatá sa majú venovať tradičným rodinným úlohám, ako je starostlivosť o domácnosť a deti. Tento postoj ilustrujú ich vyjadrenia, napríklad:

*„Dievčatá nemusia chodiť ďalej do školy, lebo aj tak zostanú doma. Kto by varil?“* (žiak, ZŠ Šedá). *„Ony nemôžu vykonávať prácu, ktorú treba, lebo nemajú dostatok sily byť murárom“* (žiak, ZŠ Šedá). *„Marcela<sup>26</sup> nepôjde ďalej do školy, lebo už má frajeru“* (žiačka, ZŠ Šedá).

K nerovnostiam vo vzdelávaní prispieva aj odlišné reprodukčné správanie, ktoré vedie mnohé rómske dievčatá k predčasnemu vstupu do partnerských vzťahov a k materstvu v mladom veku. Nedostatočná odborná príprava má za následok dlhodobú nezamestnanosť a výrazne limituje ich uplatnenie na trhu práce. Navyše, mnohé z nich nevnímajú zamestnanie ako prioritné, pretože starostlivosť o rodinu považujú za svoje hlavné životné poslanie. Tento trend potvrdzujú aj údaje o vzdelaní matiek, kde z 22 respondentiek malo 16 len základné vzdelanie a 13 z nich doteraz nezískalo stabilné zamestnanie. Učiteľky upozorňovali na vysokú pôrodnosť u dievčat v nízkom veku a vyjadrovali ľútosť nad stratou potenciálu tých, ktoré mali predpoklady na dosiahnutie vyššieho vzdelania. Ako uviedla jedna z nich:

*„Keď som začala učiť a mala som svoju prvú triedu, mala som tri veľmi šikovné rómske dievčatá. Myslela som si, že tieto dievčatá majú predpoklady študovať, pôjdu ďalej do školy, tie to môžu dotiahnuť ďaleko. No aj ony sa skoro vydali a mali hneď deti“* (učiteľka, ZŠ Šedá).

Tento problém si vyžaduje intervenciu na úrovni vzdelávacích politik a rodinnej podpory s cieľom zabezpečiť rovnosť príležitostí a vytvoriť podmienky pre

25 FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese, c. d. s. 23–33; RIGOVÁ, Edita – DRÁLOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Lucia: *Druhošancové vzdelávanie na Slovensku. Implementačná prax a jej bariéry*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, 2021.

26 Meno v texte je pozmenené.

rozvoj potenciálu rómskych dievčat. Výraznou prekážkou v prístupe ku vzdelaniu sú aj nevyhovujúce podmienky bývania, nedostatok oblečenia, nevhodná životospráva, čo negatívne ovplyvňuje fyzickú kondíciu aj zdravotný stav žiakov. V skúmaných lokalitách sa navyše vyskytuje aj problém alkoholizmu. Rozhovory so žiakmi ukázali, že školu vnímajú ako nezaujímavú, čo vedie k nízkej motivácii a k slabým výsledkom. Na otázku, čo sa im v škole páči, odpovedali: „nič,“ „futbal“, „doma je lepšie“, „v škole je zle, musím sa učiť“.

Zabezpečiť dobré vzdelanie svojmu potomkovi je finančne náročné a jeho zhodnotenie je viditeľné až s odstupom času. Ako uvádzajú Džambazovič a Jurásková, Rómovia často nereflektujú vzťah medzi investíciami do vzdelania a neskorším zhodnotením týchto investícií v podobe lepších príležitostí na trhu práce a využiteľných sociálnych kontaktov. Zároveň je však potrebné upozorniť, že ani získanie výučného listu pre príslušníkov rómskej komunity nezaručuje automatický vstup na trh práce, čo poukazuje na pretrvávajúce bariéry a diskrimináciu, ktorým čelia.<sup>27</sup>

### Kultúrny kapitál rodiny a voľnočasové aktivity detí

Kultúrny kapitál, úzko prepojený so životným štýlom rodiny, zohráva dôležitú úlohu pri formovaní voľnočasových aktivít detí. V rómskych komunitách je typické spoločné trávenie času vo verejnom priestore, kde sa ľudia zbližujú v rámci širších rodinných kruhov. Aj keď rodičia deťom poskytujú značnú voľnosť, často sú zapájané do domácich prác, alebo do starostlivosti o mladších súrodencov. V rodinách s nepriaznivou ekonomickou situáciou, kde chudoba determinuje každodenný život, je pre rodičov náročné zabezpečiť pre deti programy, ktoré by im umožnili aktívne a zmysluplne tráviť voľný čas. Návšteva kultúrnych podujatí, ako sú kiná, divadlá, múzeá či budovanie rodinnej knižnice, je pre tieto rodiny často nedostupná kvôli finančným obmedzeniam a potrebe cestovať do vzdialenejších miest. Hoci niektorí rodičia v dotazníkoch uviedli, že navštevujú kultúrne zariadenia, rozhovory so žiakmi odhalili minimálnu realizáciu týchto aktivít. Z celej výskumnej vzorky detí bol mimo svojej obce na kultúrnom podujatí – v rámci rodiny – iba jeden žiak. Nedostatok príležitostí na rozvoj kultúrnych záujmov môže dlhodobo obmedziť sociálnu mobilitu detí. Školy sa síce snažia tento deficit kompenzovať organizovaním kultúrnych, športových aktivít a výletov, avšak tieto snahy nedokážu plne nahradiť rodinné zázemie a prístup ku kultúrnym zdrojom, aké majú deti z rodín s vyšším socioekonomickým statusom. Obidve školy spolupracujú s vysunutými pracoviskami súkromnej základnej umeleckej školy, kde si žiaci môžu rozvíjať schopnosti v hudobnom a výtvarnom odbore.

27 DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku), c. d., s. 545.

*„Veľmi radi vystupujú, sú tu šikovní muzikanti. A majú radi aj športové aktivity, na kolobežkách, a najmä futbal“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).*

*„Z mimoškolských aktivít majú najradšej šport, futbal. A radi chodia na výlety. Aspoň mňa vždy volali: poďme na výlet, poďme dakde. Máme výhodu, že tu je železnica a chodievame vlakom zadarmo. Ale keby si mali platiť autobus, tak to už je problém. Vybavili sme im preukážky, v škole sme ich fotili a fotky sme vytlačili svojpomocne. Rodičia išli na železnicu im to potvrdiť. Ale niektorým to rodičia neboli schopní urobiť. Už to mali aj vypísané, aj fotku mali, už to mali len odniesť a na tom to u niektorých zlyhalo“ (učiteľka, ZŠ Zelená).*

Žiaci v rozhovoroch uviedli, že veľmi radi sledujú televíziu. Chlapci preferujú horory, detektívky a futbalové zápasy, zatiaľ čo dievčatá inklinujú k televíznym seriálom a telenovelám. Prístup na internet im navyše umožňuje tráviť čas hraním hier na mobilných telefónoch, čo sa stalo bežnou súčasťou ich každodenného života. Prevaha týchto voľnočasových aktivít u detí býva spájaná s nižšou úrovňou rodinného kultúrneho kapitálu.<sup>28</sup>

## Záver

V štúdií sme prezentovali zistenia, ktoré sme získali v rámci širšie koncipovaného projektu zameraného na skúmanie kultúrnych zdrojov rodiny a ich vplyvu na školskú úspešnosť. Terénny výskum sme realizovali v desiatich základných školách BBSK, ktoré boli vyberané s dôrazom na geografickú a sociokultúrnu diverzitu prostredia sídiel. Na príklade dvoch z nich (Šedá a Zelená), ktoré navštevuje vysoké percento rómskych žiakov, sme sa snažili prezentovať, ako kultúrny kapitál, ktorý si žiaci prinášajú z menej podnetného rodinného prostredia, ovplyvňuje ich vzdelávanie a životné ambície. Zber údajov pozostával z dvoch vzájomne prepojených výskumov: kvantitatívneho dotazníkového výskumu zameraného na rodičov a žiakov a antropologického výskumu zameraného na kontextuálnu analýzu lokalít i hĺbkové rozhovory s respondentmi (žiakmi a učiteľmi).

Naše výskumy potvrdzujú, že rodinné zázemie (s nízkou úrovňou kultúrneho kapitálu), geografická izolácia lokality a chudoba významne obmedzujú dostupnosť kultúrnych zdrojov, čo vedie k slabšej školskej úspešnosti a limitujúcim životným aspiráciám žiakov. Nedostatok skúseností a materiálnych zdrojov bráni mnohým rodičom z marginalizovaných komunít vytvárať pre deti optimálne podmienky na vzdelávanie. Nutnosť riešiť základné existenčné potreby zároveň vedie k tomu, že vzdelanie nie je v mnohých rómskych rodinách považované za hodnotu, nevenuje sa mu takmer žiadna pozornosť a chýba potrebná podpora a motivácia k vzdelávaniu zo strany rodičov. Kultúrne tradície, kolektívne

28 CHORVÁT, Ivan – ŠAFR, Jiří: Voľný čas na Slovensku – diferenciácia a reprodukcia. In: Žiak, Peter (ed.): *Mapovanie symbolických hraníc v našej spoločnosti*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2024, s. 68–83.

povedomie, rodové stereotypy, sociokultúrne normy správania uplatňované v rómskych komunitách majú výrazný vplyv na vzdelávaciu dráhu detí a na ich profesijné a životné ambície. Absencia pozitívnych vzorov, kníh či iných kultúrnych zdrojov ešte viac prehľbujú tento problém. Respondenti vo výskume často prejavovali tendenciu minimalizovať riziká spojené s investíciami do vzdelania, čo môže súvisieť s obavami zo zvýšených finančných nákladov, z možného zlyhania žiakov, ako aj z neistej návratnosti takejto investície v podobe pracovného uplatnenia. Tieto zistenia sú v súlade so závermi Zuzany Kusej ktorá uvádza, že vzdelávacie šance detí z marginalizovaných skupín sú len čiastočne otvorené, generačná reprodukcia nízkeho vzdelania a sociálnych nerovností tak naďalej pretrvávajú.<sup>29</sup>

Nemôžeme povedať, že by nás uvedené zistenia prekvapili. Dalo sa očakávať, že kultúrny kapitál, ktorým žiaci disponujú a ktorý si prinášajú zo svojich rodín, je na nižšej úrovni, o čom svedčia i odpovede respondentov na otázky o dosiahnutom vzdelaní rodičov, životných ambíciách, počte kníh, ktoré sa nachádzajú v ich domácnostiach, trávení voľného času a podobne. Čo nás prekvapilo, sú niektoré výsledky dotazníkového prieskumu, z ktorých vyplýva, že žiaci zo škôl v obciach Šedá a Zelená majú pozitívnejší vzťah ku knihám a čítaniu, než ukazujú súhrnné dáta za všetky školy. Predpokladáme, že je to výsledok pedagogického pôsobenia na oboch školách, ktoré ide v oblasti budovania vzťahu k čítaniu nad rámec povinných školských osnov. Výskum naznačil pozitívny vplyv školských a komunitných iniciatív a aktivít zameraných na podporu vzdelávania, na rozvoj sociálnych zručností u žiakov, na motiváciu rodičov zlepšiť kvalitu stravovania, bývania a hygieny. Zdá sa, že hoci je vzťah medzi výškou kultúrneho kapitálu, ktorý si dieťa prináša z rodiny a jeho vzdelanostnými perspektívami veľmi silný – a v prípade detí zo znevýhodneného prostredia sa zdá byť úroveň tohto kapitálu veľmi nízka, pre ich budúci život až bezperspektívna. Pedagógovia, asistenti učiteľov i sociálni pracovníci síce žiakom nemôžu plne nahradiť chýbajúci kultúrny kapitál, ale môžu ho čiastočne kompenzovať a tak významne prispieť k rozvoju ich potenciálu. Učitelia, ktorí na dennej báze pracujú so žiakmi, disponujú cennými poznatkami o problémoch žiakov, o ich rodinných pomeroch. Na základe skúseností vedia navrhnúť praktické riešenia, čím môžu prispieť k tvorbe efektívnych vzdelávacích stratégií reflektujúcich reálne potreby žiakov. Napriek tomu tieto poznatky a odporúčania zostávajú nepovšimnuté. Na zlepšenie situácie je nevyhnutná intenzívna spolupráca medzi učiteľmi, sociálnymi pracovníkmi, asistentmi učiteľov a rodinami. Kľúčová je aj podpora rodičov smerujúca k aktívnemu zapájaniu sa do vzdelávacieho procesu detí. Ako zdôrazňuje Šafr, rodičia by mali poskytovať nielen hmotný kultúrny kapitál, ale aj emocionálnu

29 KUSÁ, Zuzana: *Škola nie je pre všetkých*, c. d., s. 151–152.

podporu, morálne hodnoty a vzory správania. Bez adekvátnej podpory rodičov pri zlepšovaní ich rodičovských zručností sa súčasný stav nezmení a frustrácia bude pretrvávať na oboch stranách. Účinná inklúzia rómskych detí a rozvoj ich kultúrneho kapitálu sú zásadné nielen pre ich budúcu integráciu do spoločnosti, ale aj pre celkový rozvoj marginalizovaných lokalít.<sup>30</sup>

Na tomto mieste by sme radi poukázali aj na niektoré obmedzenia nášho výskumu, s ktorými sme boli konfrontovaní pri vyplňovaní žiackych dotazníkov v ZŠ Šedá a Zelená. Napriek podrobným inštrukciám, ktoré žiakov nabádali k pomalému a dôslednému vyplňovaniu testov, mnohí prejavovali tendenciu riešiť úlohy unáhle, pričom venovali len minimálnu pozornosť čítaniu zadania. V niektorých prípadoch dokonca dokončili úlohy vo veľmi rýchлом tempe a s nadšením oznámili, že skončili, hoci bolo zrejmé, že sa zadaniám nevenovali dostatočne. Tento nedostatok schopnosti koncentrácie sa prejavoval aj pri relatívne jednoduchých úlohách. Niektorí žiaci mali problém s porozumením textu a nepochopili formuláciu a význam otázky. Aj tieto zistenia môžu dopĺňať obraz o vzdelaní a správaní žiakov v jednotlivých školách.

Prezentované zistenia si vzhľadom na menšiu početnosť výskumnej vzorky nenárokujú na zovšeobecnenia, ale prostredníctvom konkrétnych príkladov dokumentujú, ako úroveň kultúrneho kapitálu, ktorý si žiaci prinášajú z menej podnetného rodinného prostredia, ovplyvňuje ich vzdelávanie a životné ambície. Na hlbšie porozumenie skúmanej témy budú potrebné analýzy výskumných dát z iných lokalít, ktoré nám poskytnú komplexnejšie údaje o kultúrnych zdrojoch rodiny a ich vplyve na školskú úspešnosť detí.

## Literatúra

- BOURDIEU, Pierre: The Forms of Capital. In: Richardson, John G. (ed.): *Handbook of tutors and Research for Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1986, s. 241–258.
- BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.
- BOURDIEU, Pierre – PASSERON, Jean-Calude: *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications, 1990.
- BREEN, Richard – GOLDTHORPE, John: Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory. In: Gërkhani, Klarita – De Graff, Nan Dirk – Raub, Werner (eds.): *Handbook of Sociological Science. Contributions to Rigorous Sociology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, s. 325–355. <https://doi.org/10.4337/9781789909432>

30 ŠAFR, Jiří: Funkce kulturního kapitálu. *SOCIOWEB* 2007, č. 9, s. 1–3. Dostupné z: [http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/144\\_socioweb%25209-07%2520cely%25205.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/144_socioweb%25209-07%2520cely%25205.pdf) (cit. 9. 12. 2024).

- DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 527–564.
- FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese. In: Farkašová, Eva – Kretová, Elena (eds.): *Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPAP*. Bratislava: VÚDPaP, 2005, s. 23–33.
- GALLOVÁ-KRIGLEROVÁ, Elena – GAŽOVIČOVÁ, Tina (eds.): *Inkluzívnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom*. Bratislava: CVEK (Centrum pre výskum etnicity a kultúry), 2012.
- CHORVÁT, Ivan – ŠAFR, Jiří: Voľný čas na Slovensku – diferenciácia a reprodukcia. In: Žiak, Peter (ed.): *Mapovanie symbolických hraníc v našej spoločnosti*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2024, s. 68–83.
- KATRŇÁK, Tomáš: Sociální a kulturní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě. *Sociológia* 35, 2003, č. 1, s. 61–76.
- KATRŇÁK, Tomáš: *Odsouzení k manuální práci*. Praha: Slon, 2004.
- KATRŇÁK, Tomáš – FÓNADOVÁ, Laura: Nerovné šance na vzdelání: teoretické vymezení a empirické měření. In: Džambazovič, Roman – Gerbery, Daniel – Sopóci, Ján (eds.): *Vzdelanostné nerovnosti v optike sociológie. Teoretické východiská a empirické poznatky*. Bratislava: STIMUL, 2022, s. 9–36.
- KUSÁ, Zuzana: *Škola nie je pre všetkých*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016.
- RADIČOVÁ, Iveta: *Hic Sunt Romales*. Bratislava: Nadácia S.P.A.C.E. (Centrum pre analýzu sociálnej politiky), 2001.
- RADIČOVÁ, Iveta: Zmeny po roku 1989 (Rómovia na prahu transformácie). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 79–92.
- RIGOVÁ, Edita – DRÁĽOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Lucia: *Druhošancové vzdelávanie na Slovensku. Implementačná prax a jej bariéry*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, 2021.
- SIMONOVÁ, Natalie – KATRŇÁK, Tomáš: Empirické přístupy v sociálně stratifikačním výzkumu vzdelanostních nerovností. *Sociologický časopis* 44, 2008, č. 4, s. 725–743.
- SULLIVAN, Alice: Cultural Capital and Educational Attainment. *Sociology* 35, 2001, č. 4, s. 893–912. <https://doi.org/10.1017/S0038038501008938>
- ŠAFR, Jiří: Funkce kulturního kapitálu. *SOCIOWEB* 2007, č. 9, s. 1–3. Dostupné z: [http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/144\\_socioweb%25209-07%2520cely%25205.pdf](http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/144_socioweb%25209-07%2520cely%25205.pdf) (cit. 9. 12. 2024).
- ZEMANČÍKOVÁ, Vladimíra: Sociálne aspekty čitateľskej gramotnosti s akcentom na dieťa zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia na Slovensku. *Sociální pedagogika* 9, 2021, č. 2, s. 23–40. <https://doi.org/10.7441/soced.2021.09.02.02>

## Internetové zdroje

- Atlas rómskych komunit. *Úrad vlády Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.romovia.vlada.gov.sk/atlas-romskych-komunit/atlas-romskych-komunit-2019/> (cit. 27. 8. 2024).
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja BBSK na roky 2022–2030. *Banskobystrický samosprávny kraj*. Dostupné z: <https://www.bbsk.sk/storage/app/media/dokumenty/phsr/phsr-bbsk-2022-2030-uvod-a-analiticka-cast.pdf> (cit. 26. 2. 2023).
- Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2021–2024. *Vlada.gov.sk*. Dostupné z: [https://www.vlada.gov.sk/site/assets/files/2439/pvvsr\\_2021-2024.pdf?csrt=6851129712940857601](https://www.vlada.gov.sk/site/assets/files/2439/pvvsr_2021-2024.pdf?csrt=6851129712940857601) (cit. 5. 12. 2024).
- Slovenské dediny vyzerali pred sto rokmi ako dnešné rómske osady, vraví antropológ Mušíka. Dostupné z: *Dennikn.sk*. <https://dennikn.sk/1552350/antropolog-musinka-slovenske-dediny-vyzerali-pred-sto-rokmi-ako-dnesne-romske-osady/> (cit. 28. 10. 2024).
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. *Štatistický úrad Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/#> (cit. 27. 8. 2024).
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. *Banskobystrický kraj – charakteristika regiónu*. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/regional/bansko%20bystricky%20kraj/about!/ut/p/z1/> (cit. 16. 9. 2024).